

Fenntartható aprófalvak – a szociális gazdaság szerepe az aprófalvak népességeltartó képességének javításában

Bevezetés

Az 500 fő alatti állandó népességgel rendelkező aprófalvak már a történelmi időkben is meghatározó részarányát képviselték a hazai településállománynak.¹ Az eredetileg 20–25 családnak otthont adó, 5–10 km-es átmérőjű, a megélhetést a feudalizmus termelési rendszerében biztosítani tudó településformát a történelem viharai, az elnéptelenedések és a település-összevonások jelentős mértékben megtépázták.

A jelentősebb aktív népességgel rendelkező aprófalvak még az ezredfordulón is a kilátástalannak tűnő munkanélküliséggel küzdöttek, amelyet az aktuális politikai eszközök mellett tovább erősített a korábbi paternalista évtizedek örökségeként tanult tehetetlenségük is. A rendszerváltoztatást követő időszakban a szociálpolitika a szegénységet magánügyként kezelte, és kezeléséül széles körben az önkormányzatok számára átengedett pénzbeli juttatást alkalmazta, amellyel az állam részben kivonult a szociális feladatellátásból, és azt a helyi közösség ügyének tekintette.² A munkaerőpiacról ideiglenesen vagy tartósan kiszorultak támogatására azonban mindenképpen kívánatos olyan aktív politikai eszközök használata, amelyek célja a munkaképes emberek munkaerőpiaci (re)integrációjának segítése és megélhetésük átmeneti támogatása, szemben a munkavállalási hajlandóságot csökkentő passzív (segély) eszközökkel szemben.³ Kísérleti jelleggel már az 1990-es években indultak olyan programok (szociális földprogram), amelyek a pénzbeni ellátásoknál hatékonyabb, a területiség és a rászorultság elvét szem előtt tartó megfontolásokon alapultak, és gyökereik az 1900-as évek elején alkalmazott produktív szociálpolitikai programokba nyúlnak vissza.⁴ E programok alapját a szociális segítségnyújtás mezőgazdasági tevékenységgel történő kombinációi jelentették,⁵ amelyek az utóbbi tíz évben megerősödni látszanak a magyar vidéken, és az állami feladatellátás bizonyos, helyi szinten nem megfelelően működő területeit veszik át, vagy egészítik ki.

Az aprófalvakban jelentkező munkaerőpiaci problémák kezelésében az elmúlt évtized sikeres önkormányzati gyakorlatait a korábbi közmunkaprogramokat, közcélú és közhasznú munkavégzést felváltó 2011-ben bevezetett közfoglalkoztatási rendszer keretei

¹ BELUSZKY 1999.

² RÁCZ 2013.

³ KÖVÉR–GYÁNI 2006.

⁴ CSOBA 2010.

⁵ RÁCZ 2013.

között megvalósuló innovatív, elsősorban mezőgazdasági alapú, a szociális szövetkezetek irányába mutató vagy abba kifutó megoldásai jelentik.⁶ Ezen önkormányzati gyakorlatok egyrészt biztositják, hogy javuljon, vagy legalábbis ne romoljon, a bevont személyek munkaképessége, másrészt a közfoglalkoztatás keretében végzett munka jelentős helyi gazdaságfejlesztő szereppel is bír.

Ez a fejezet elsődlegesen arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen feltételei vannak az aprófalvak mezőgazdasági alapú fenntartható fejlesztésének.

Az aprófalvak súlyának változása a hazai településállományban

A települések méretét nem csupán a történelmi folyamatok, de a domborzati viszonyok és az azzal is összefüggő táji eltartóképesség egyszerre befolyásolták. Az aprófalvas térségekre az alacsony népsűrűség mellett magas településsűrűség jellemző, amely Magyarországon a Dunántúl déli és nyugati peremének dombvidékeit és az Északi-középhegységet jellemzi. A síkságokkal szemben a domb- és hegyvidéki környezetben az orográfiai viszonyok nem kedveznek a tágran elnyúló nagyobb népességkoncentrációk kifejlődésének, az élénk lejtők nem csupán az épületek létrehozását, de az infrastruktúra (például utak, közművek, kommunális szolgáltatások vízvezetés) megszervezését is megnehezítik. Az aprófalvas térségek földrajzilag jellemzően forgalmi árnyékban helyezkednek el, de legalábbis viszonylag távol fekszenek a fontosabb közúti és vasúti fővonalaktól.

A köznyelv régóta használja az aprófalva fogalmát, azonban ennek nincs egyértelmű, hivatalos definíciója. A hazai tudományos szakirodalom általában meghatározott népességszámhoz köti az aprófalvak meghatározását.⁷ Ez változó, de leggyakrabban az 500 főt tekintik e településkategória felső küszöbértékének.⁸ Megjegyzendő, hogy az egyre bővülő településszám miatt e kategórián belül (vagy amellett) egyre több forrás megkülönbözteti a törpefalvak fogalmát, itt általában 200 fő a felső határ, amely egyúttal az aprófalvak alsó határa is.⁹ Jelen tanulmányunkban valamennyi települést (tehát a törpefalvakat is) aprófalvúnak tekintünk, amelyek lélekszáma nem éri el az 500 főt.

Az aprófalvakhoz (mint minden más népességnagyság-kategóriához) tartozó települések elemszáma természetesen nem állandó. E mozgó létszámú és változó tagokból álló körbe a demográfiai folyamatok miatt folyamatosan be- és kikerülhetnek települések. A 20. században a településforma számának változását egyrészt a trianoni határmegvonás, másfelől a szocialista időszak fejlesztéspolitikája befolyásolta. Trianon után például mindenfajta demográfiai változásoktól függetlenül nagyságrendileg

⁶ G. FEKETE 2015.

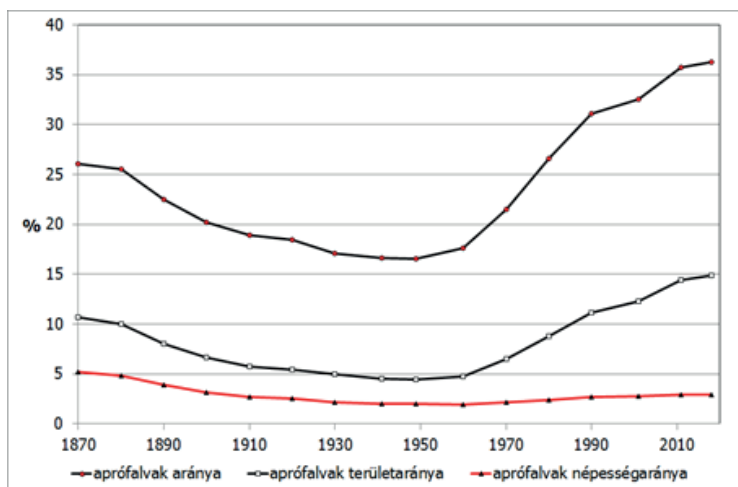
⁷ SÁRFALVI 1991; KOVÁCS 2004.

⁸ KULCSÁR 1976; BELUSZKY 2018.

⁹ KŐSZEGFALVI–LOYDL 2001; KOVÁCS 2007.

lecsökkent¹⁰ a magyar államhoz tartozó aprófalvak száma. Az aprófalvak számának alakulását kiemelten érintette a települések összevonásával közigazgatási önállóságuk megszűntetése. Már a dualizmus polgári korszakában megkezdődött a falvak egyesítése, amely a szocializmus idején kiegészült a városhoz csatolásokkal. A szocialista közigazgatásnak az aprófalvak számának alakulására gyakorolt hatása kettős volt, mert egyrészt az összevonások csökkentették az aprófalvak számát, másrészt viszont a tanyaközpontok kialakítása kismértékben ellenhatást fejtett ki. Ez érzékelhető a települések számának alakulásában is (1949–1990 között 3393-ról 3070-re). A rendszerváltoztatást követően azonban megfordult a tendencia, újra növekszik a települések száma (legutoljára Balatonakarattyá 2014. évi önállósulásával 3155-re). Jelen tanulmányban a hosszú távú fejlődéstörténeti összehasonlításoknál a közigazgatási határváltoztatások torzító hatásának kiszűrésére a múltbeli időpontokban is a jelenlegi államterületet, megyei beosztást és a 2018. évi településszerkezetet vettük alapul.

Az aprófalvak számának és bennük élő lakosság összlétszámának és arányának alakulásában az 1870. évi, első modern értelemben vett népszámlálás óta eltelt másfél évszázad alatt két ellentétes tendencia figyelhető meg, ami egy sajátos „U” alakú görbét ír le (1. ábra). Az időszak első felében a Magyarország egészére általánosan jellemző demográfiai gyarapodásból az aprófalvak sem maradtak ki, mégis (éppen ezért) csökkent az aprófalvakban élők létszáma és népességsúlya. A folyamat révén ugyanis több, korábban idetartozó település lélekszáma meghaladta az 500 fős kritikus határértéket, így kikerült az aprófalvak köréből.

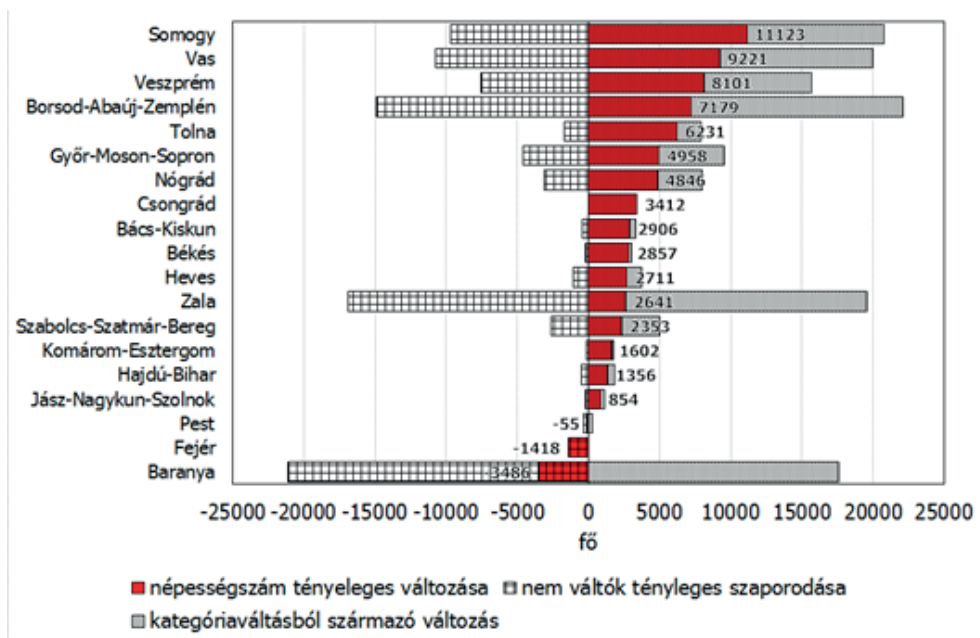

1. ábra: Az aprófalvak súlyának hosszú távú alakulása hazánkban, 1870–2018

Forrás: KSH népszámlálási és 2018. évi adatok

¹⁰ Az 1990. évi népszámlálás adatainak tanúsága szerint még közel 1,4 millióan éltek a (Horvát-Szlavónország nélküli) korabeli Magyarországon 4295 aprófalvában. Ez az akkori népesség 8,1%-át, a településállomány 34,1%-át jelentette.

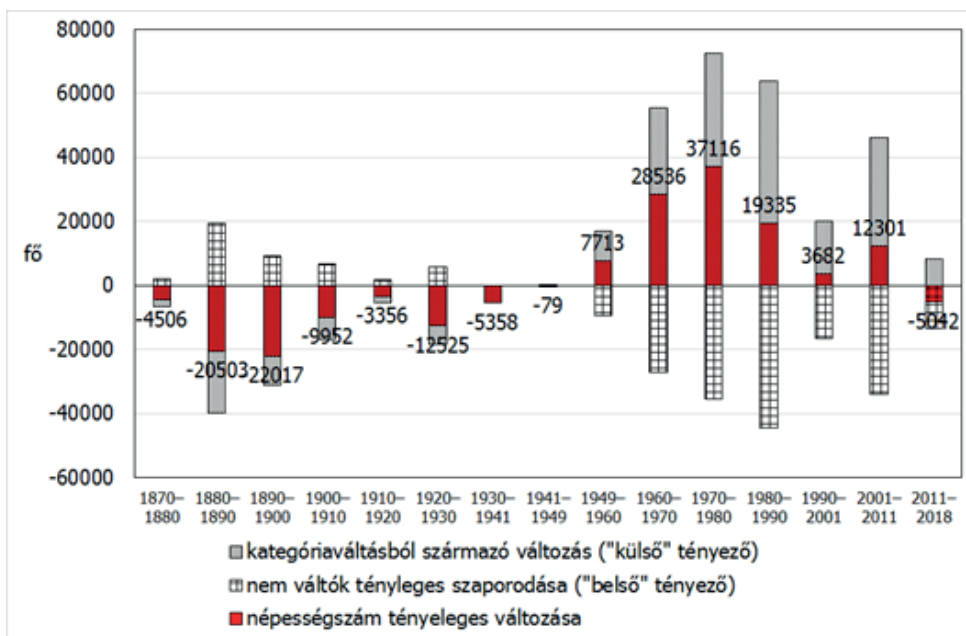
Az aprófalvak számának és a bennük élő népesség létszámának csökkenő tendenciája a 20. század közepi mélypont után azonban növekedésre váltott. A falvakból történő elvándorlás és a népesség ipari körzetekbe vagy központi szerepkörű településekre irányuló koncentrációja révén – amely folyamatra csak ráerősítettek az 1971-es OTK forrásallokációs irányelvei – sok korábban 500 főnél népesebb település aprófaluvá vált. A szocializmusban megindult folyamatok valamivel enyhébben ugyan, de 1990 után is folytatódtak. Bár az „aprófalvasodás” az ország egészére általánosan jellemző folyamat, az aprófalvakban élők számának növekedése az 1970-es évek óta elsősorban Somogy, Vas, Veszprém és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékre koncentrálódott (2. ábra). Ez a 4 megye a felét adta az aprófalvak népességszám-bővülésének.

2. ábra: Az aprófalvakban élők számának alakulása megyénként, 1970–2018

Forrás: KSH népszámlálási és 2018. évi adatok

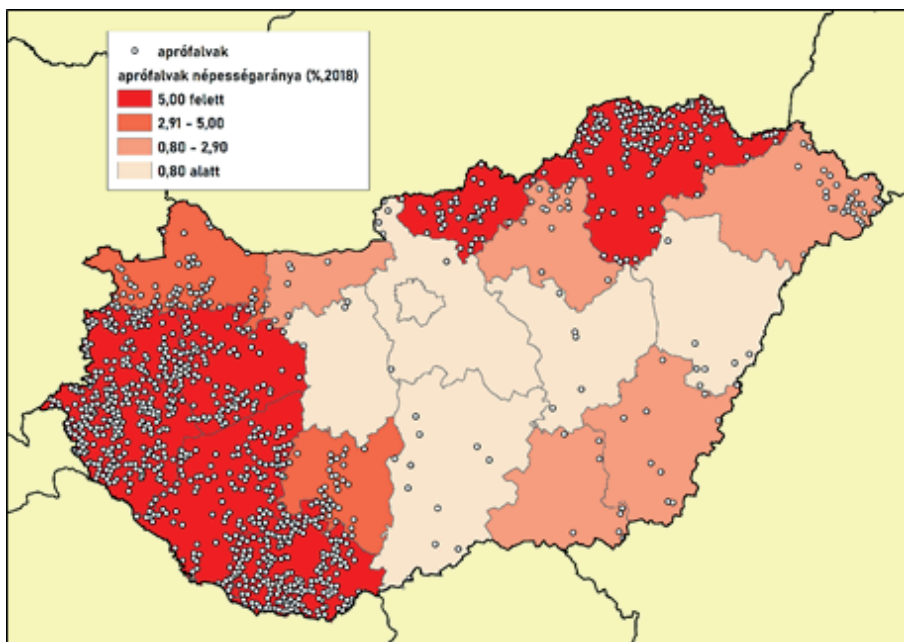
Az elmúlt évtizedek általános tapasztalata, hogy az aprófalvakban élők népességszámának tényleges fogyását (mint „belső” tényezőt) a megyék többségében folyamatosan ellensúlyozni tudták a hozzájuk újonnan csatlakozó települések („külső” tényező), ami révén a kategórián belüli népesség összlétszáma növekedhetett. A tanulmány írásakor legfrissebb, 2011. évi népszámlálás óta eltelt évek azonban alapvető fordulatot hoztak e tekintetben, ugyanis olyan kevés kategóriaváltó településsel bővült az aprófalvak köre, hogy az már nem tudta pótolni az aprófalvak népességszámának szerényebb mértékű, de még mindig tartó tényleges fogyását (3. ábra).

3. ábra: Az aprófalvak súlyának hosszú távú alakulása hazánkban, 1870–2018

Forrás: KSH népszámlálási és 2018. évi adatok

Ezzel a hazai aprófalvak száma több évtized után újra csökkenni kezdett (4. ábra). Az elmúlt másfél évszázadban egyedülálló módon először a 2011–2018 közötti időszakban fordult elő, hogy nem a kategóriaváltó települések befolyásolják az aprófalvakban élők összlétszámának alakulását.

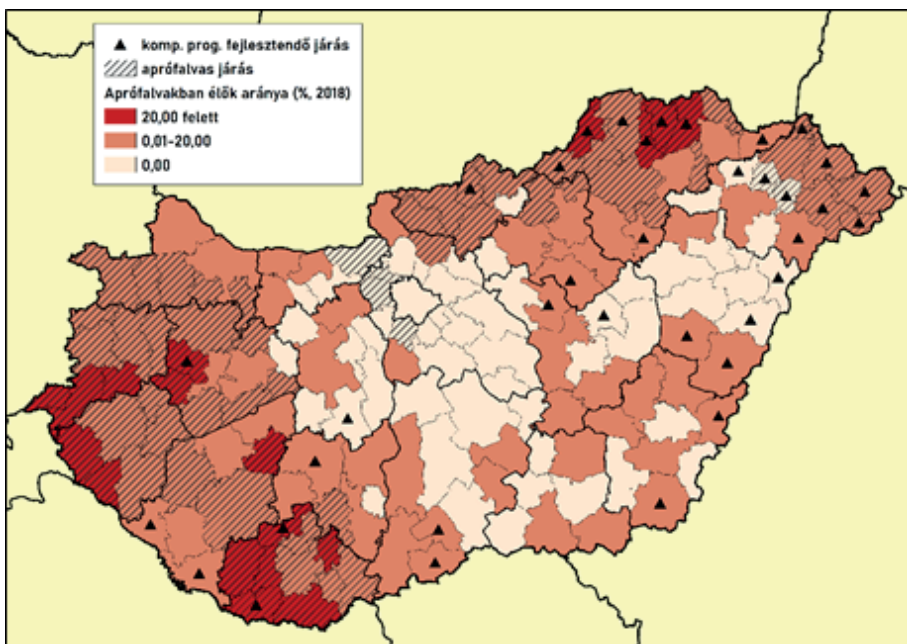

4. ábra: 500 fő alatti települések elhelyezkedése Magyarországon és népességszámuk megyei aránya, 2018

Forrás: a KSH 2018. évi adatai alapján a szerző szerkesztése

A 2018. évi adatok alapján hazánk 1145 aprófalva a hazai településállomány 36,3%-át jelenti, amelyekben mindössze 288 ezer fő, az ország lakosságának 2,9%-a él. Az aprófalvakban élők aránya 7 megyében haladja meg az 5%-ot: Vas, Baranya, Zala, Somogy, Veszprém, Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén. Ezek az átlagértékek azonban elfedik a megyén belüli járási szintű egyenlőtlenségeket. A Sellyei járás (Baranya) lakosságában abszolút többséget (51,7%) alkotnak az aprófalvak lakói, további 17 járásban haladja meg az aprófalvakban élők aránya a 20%-ot. Ezek 3 jellegzetes gócpontot alkotnak: Baranya déli és nyugati részén, a Dunántúl nyugati peremének dombvidékein (Zalai-dombság, Őrség és Kemeneshát) és a Cserháton. 57 járásban egyáltalán nincsenek aprófalvak, jellemzően a főváros vonzáskörzetében, a Mezőföldön és a mezővárosok által dominált Alföldön helyezkednek el. A leghátrányosabb helyzetű (LHH) járásokban valamivel magasabb az aprófalvakban élők aránya. A 2015. évi kormányrendeletben hivatalosan meghatározott 36 komplex programmal fejlesztendő járásban az aprófalvak a népesség 7%-át teszik ki (az ország többi részén ez 2,5%). 4 település/100 km²-es településsűrűség mellett¹¹ jelenleg kereken 70 járás, az összes járás 40%-a minősül aprófalvasnak (5. ábra).

¹¹ CSATÁRI 2000.

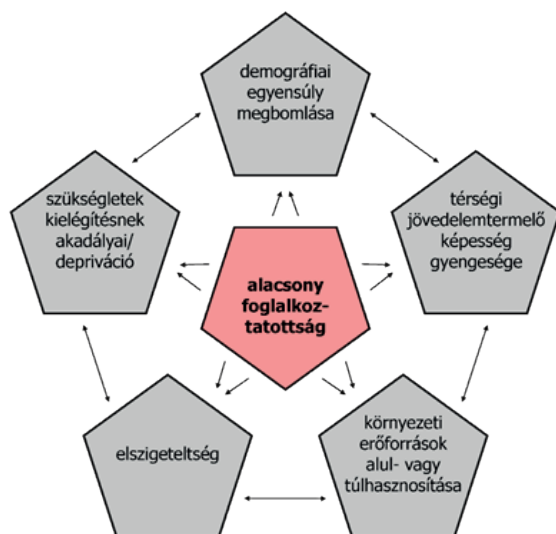

5. ábra: Az aprófalvak népességaránya és a leghátrányosabb helyzetű járások közötti összefüggés, 2018
 Forrás: Magyar Közlöny 2015 és a KSH 2018. évi adatai alapján a szerző szerkesztése

Hazai aprófalvak típusai és fenntartható fejlesztésének elméleti megfontolásai

Az aprófalvak népességeltartó képessége az önellátó és feudális gazdasági rendszerhez igazodott, azonban a kapitalizálódással megindult gyárpar kialakulása, majd a szocialista nehézipari fejlesztések, ami a népesség – munkaerő és piac – nagyfokú koncentrációját igényelte, és drasztikus mértékben lecsökkentette ezen elszigetelt és alacsony népességkoncentrációjú települések eltartóképességét, ahonnan az ambiciózus, az újítások iránt is fogékony, fiatal lakosság elvándorolt, ami továbbberodálta e települések egy részének és helyben maradt közösségeiknek életéselyeit. Aprófalvaink ugyan magukon viselik a globális perifériák esetén jól ismert, a problémák egymást gerjesztő „ördögi körét” (6. ábra), azonban a hazai aprófalvak meglehetősen differenciáltak (1. táblázat), és az alacsony népességkoncentráció és elvándorlás merőben más járulékos problémákkal társul a település egyéb paramétereinek (természeti erőforrások, elérhetőség, társadalom képzettségi szintje stb.) függvényében.¹²

¹² BALOGH 2014.

6. ábra: Az aprófalvas problémák ördögi köre

Forrás: G. FEKETE et al. 2013

Ebből következik, hogy az aprófalvak problémái nem kezelhetők egységesen. Van, ahol még élő társadalmakkal találkozunk, és az alacsonyan képzett vagy az elsődleges munkaerőpiacról egyéb okokból kiszorult lakosság foglalkoztatási lehetőségeinek megteremtésére, bővítésére mutatkozik igény, míg a jobbára előregedő falvakban nem a foglalkoztatási problémák, hanem a szociális (idősgondozás, lakókörnyezet rendben tartása) és településüzemeltetési intézkedések megszervezése jelenik meg fejlesztésre szoruló területként.

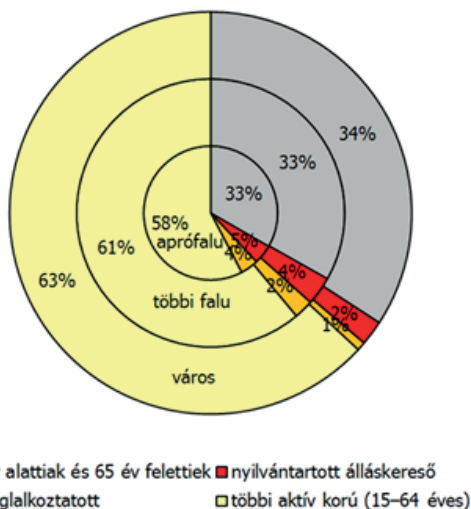
1. táblázat: Hazai aprófalvak gazdasági és társadalmi jellegzetességei alapján kialakított típusai

Típus	Jellemző
Típusos aprófalvak (előregedő, nyugdíjasfalvak)	természetes fogyás; idős, vagy a munkanélküliségtől inaktív státuszba menekült aktív korúak; műveletlen földek, a határt mások művelik; gyermekek távol élnek, mely a szociális ellátás szükségességét fokozza; alacsony komfortfokozatú lakások; kedvezőtlen közlekedési feltételek;
Géttósodó, erőforrásait felélő aprófalvak	növekvő számú népesség; önpusztító társadalmi és gazdasági folyamatok; mélyszegénység; riasztó igénytelenség; jövedelemszerzési formák: segélyek és a gyermekekhez kapcsolódó támogatások, sok esetben illegális tevékenységek; leromlott fizikai környezet; élettér az utcára is kiterjed;
Hétvégi, üdülőházas falvak	vízpartoknál, vagy eldugott domb- és hegyvidéki környezetben; elsősorban a városi ártalmaktól menekülő ingatlanulajdonosok szezonális megjelenése jellemzi; az alapszolgáltatások (közmvévek, kereskedelmi egységek) széleskörű kiépítése nem gazdaságos; fiataljait veszített falvakban, ha időszakosan is képzett népesség jelenik meg; betelepülők és őslakosok közötti konfliktusok léphetnek fel;

Típus	Jellemző
Turisztikai szolgáltató falvak	az időszakos lakosok kereskedelmi szálláshelyeket vesznek igénybe (nem saját tulajdon); régi parasztházakból kialakított szolgáltatóhelyek; inkább jövedelemkiegészítő forrás; sikeres vállalkozást általában a be- vagy visszatelepülő tudnak működtetni; konfliktusok léphetnek fel a régi és új ingatlanulajdonosok, illetve a megjelenő turisták között;
Uradalmi falvak	a falu határában a termőföld 1-2 vállalkozó kezében koncentrálódik; általában monokulturás gazdálkodás; helyiek a vállalkozónak dolgoznak nem állandó foglalkoztatottként (napszám, fekete); lakosság és önkormányzat szegénységét is konzerválja; egyes esetekben a vállalkozó közösségi kezdeményezések mellé állva finanszírozza a helyi infrastrukturális fejlesztéseket, óvodát, vagy a fiatalok ösztöndíját;
Szuburbán és kedvező közlekedési helyzetű lakófalvak (alvófalvak)	nagyvárosok és innovációs tengelyek közelében; urbanizált falukép: városias porták, parkszerű kertek; ingázás nagy aránya; jó közlekedési feltételek; a nagyvárosban igénybevett szolgáltatások hiánya, vagy alacsony színvonala; helyben a munkalehetőségek hiánya;
Öko- és más, alternatív életlehetőséget kínálófalvak	emberléptékű, ökológiai szemléletet követő életmódra vágyók céltelepülései; aprófalvak jól illeszkednek az ökológiai technikák alkalmazása iránti igényhez és a természettel történő harmonikus együttélés vágyához is;

Forrás: G. FEKETE 2013b alapján a szerző szerkesztése

A népességeltartó képesség alapját jelentő gazdasági aktivitás szerint G. Fekete É. (2013a) megkülönböztette a „gazdaságtalan” és a „gazdaságos” aprófalvakat. „Gazdaságtalan” aprófalunak tekintette a típusos, a gettósodó, az üdülő- és alvófalvakat, valamint az „újgazdagok játszóterei”-ként aposztrofált üdülőfalvak azon sajátos típusát, amelyek egy vagy néhány tulajdonos második otthonaként szolgálnak. A „gazdaságos” aprófalvak gazdasági tevékenységeiben öt tevékenységet azonosított (mező- és erdőgazdálkodás + kisipar + helyi szolgáltatások; turizmus; kultúragazdaság; szociális szolgáltatások; kiskörzeti szükségleteket kielégítő szolgáltatások), amelyek fejlesztése, vagy a „gazdaságtalan” falvakban azok felépítése, az aprófalvak fenntartható fejlesztéséhez járulna hozzá. Az aprófalvak sorsa és jövője tulajdonképpen az ezen területek metszéspontjában megvalósuló integrált fejlesztések sikerétől és az általuk gerjesztett munkalehetőségek és bevételi források számától és jövedelemtermelő képességétől függ. Az aprófalvakban csak a szociális (előregedő társadalom, alulképzett aktívkorúak, deviáns viselkedési formák) és gazdasági (alacsony vállalkozássűrűség, tartós munkahelyek hiánya, erőforrások alulhasznosítása, alacsony jövedelemtermelő képesség, tőkehiány) problémákra egyszerre reflektáló komplex helyi gazdaságfejlesztési programok lehetnek eredményesek. Bár a statisztikák mögött az egyes kategóriákon belül lokális szinten nagyobb egyenlőtlenségek mutatkoznak, az aktív kórúak aránya alapján az aprófalvak korösszetétele nem rosszabb a nagyobb településektől. Az aprófalvakban ugyan az eltartottak aránya nem magasabb, mint egyéb falutípusokban és a városokban, azonban az álláskereső és közfoglalkoztatottak száma igen (7. ábra). A közfoglalkoztatás jelentőségét érzékelteti, hogy miközben az ország lakosságának alig 3%-át kitevő aprófalvak koncentrálnak a hazai közfoglalkoztatás egytizedét (!). A közfoglalkoztatás nélkül gyakorlatilag megduplázódna a munkanélküliségi ráta.

7. ábra: Az aprófalvak munkaerőpiaci helyzete a többi faluhoz és a városokhoz képest

Forrás: KSH 2018. évi statisztikák

Az aprófalvak szociális problémáinak kezelésében felértékelődik a szubsztantív gazdaság szerepe (2. táblázat), amely választ nyújthat mindazokra a hiányterületekre, amelyek a formális gazdaságon kívül esnek, és az aprófalvak sajátos demográfiai és munkaerőpiaci sajátosságai miatt e településeken koncentráltan jelennek meg, ezért a sikeres helyi gazdaságfejlesztéshez a kétféle szemlélet kombinációjára van szükség. A különböző társadalmi, gazdasági és természeti sajátosságokkal és erőforrásokkal rendelkező aprófalvakban természetesen a szubsztantív és formális gazdaságra irányuló fejlesztési eszközök más-más kombinációs aránya kívánatos.

2. táblázat: A gazdaság szerveződési módjai

szempontok	szubsztantív gazdaság	formális gazdaság
a gazdaság célja	a szükségletek kielégítése a gazdaság nem öncél	a gazdaság növekedése
a munka motivációja	motivumok, ösztönzők és célok sokrétűsége	csak a haszon és a növekedés
a munka funkciója	a munka természetes létezési mód	a munka eszköz, illetve a cél
a munka jellege	a munka társadalmi tartalmának elsődlegessége	a munka gazdasági tartalmának előtérbe helyezése
a gazdaság függetlensége	a gazdasági tevékenység nem önállósodott, társadalmi viszonyokkal átszövődik	a gazdasági tevékenység önállósodik, önálló alrendszer
termelő–fogyasztó szerepek alakulása	a termelő egyben fogyasztó is	a termelő és a fogyasztó elválik
a haszonelvűség jelenléte	a számolás és a méltányosság érzése jellemző	a számító gondolkodás és a nyereség számszerűsítése jellemző
értékrendszerek	közösségi érdek előtérben	egyéni érdek előtérben
a szolidaritás foka	a közösség felelősségvállalása az egyénért	növekvő individualizmus

Forrás: POLÁNYI 1976 alapján CSOBA 2007, 16. Idézi G. FEKETE 2013a, 355.

A szubsztantív gazdaság – amelynek megnyilvánulási formája a szolidáris és szociális gazdaságban keresendő – tulajdonképpen a gazdaság társadalomba történő reintegrációján alapszik. Európában, így Magyarországon is, a szubsztantív gazdasági szemlélet a szociális gazdaságban nyilvánul meg, ami nem bír olyan mély társadalmi tartalommal és felelősségvállalással, mint a szolidáris gazdaság, és a gyakorlatban a társadalmi vállalkozások tevékenységét foglalja magában.¹³

A következőkben elsősorban azon nem szuburbán aprófalú típusokra koncentrálunk, amelyeket az alacsonyan képzett aktív korúak viszonylag magas aránya, a munkalehetőségek hiánya, az alacsony jövedelemtermelő képesség és az alulhasznosított természeti erőforrások jellemeznek. E térségekben nemcsak a szubsztantív és formális gazdaság megfelelő kombinációjára van szükség, hanem egy új típusú munkafogalom¹⁴ és munkaszervezés bevezetésére, ahol a gazdasági élet klasszikus szereplői mellett nagy szerephez jutnak a társadalmi és közszféra különböző szereplői is. E szereplők között egyaránt megjelenhetnek a településhez kapcsolódó belső (helyi még aktív lakosok és azok vállalkozásai, civil szervezetek, önkormányzatok) és erőforrásaikat a településre irányító külső szereplők (kívülről betelepülő lakosok, külső nagyobb vállalkozások és külső nonprofit szervezetek) is.¹⁵

Az új típusú munkafogalomban a munkahely-központúságot a munka- és jövedelem-központúság váltja fel, ahol előtérbe kerül a munka társadalomszervező ereje.¹⁶ E munkafogalom gyakorlati életben történő alkalmazása vegyes jövedelemszerzési és foglalkoztatási modelleket feltételez főként az alacsony vállalkozássűrűségű és magas munkanélküliséggel küzdő településeken.¹⁷ A társadalmi gazdaság megerősödésén nyugvó helyi gazdaságfejlesztés elsődleges célja nem a profit, hanem az alapvető szükségletek kielégítése, ahol foglalkoztatóként és a foglalkoztatás koordinálójaként mindhárom szféra képviselői megjelenhetnek.¹⁸

G. Fekete É. (2013) az aprófalvak gazdasági megújulása kapcsán három forгатókönyvet említ: a befelé fordulást, az integrációt és a csodát. A befelé fordulást választó – elsősorban a központoktól távolabb eső – településeket a szubsztantív gazdaság irányába történő elmozdulás és a települési/térségi önellátásra történő berendezkedés jellemzi. Az integráció útját főként azok a szuburbán és jól megközelíthető falvak járják, amelyek az előnyös közlekedési és kommunikációs (szélessávú internet) lehetőségeik révén kapcsolódni tudnak a centrumok gazdaságához. A csoda, ahogy a neve is mutatja, a legkritikább fejlődési utak egyike, amikor egy vezető vagy innovatív vállalkozás telephelyéül választja a települést, és a fejlődéshez szükséges – eddig hiányzó – anyagi, társadalmi és szellemi tőkét is importálja. Amennyiben a vállalkozás nem szigetvállalkozásként

¹³ G. FEKETE et al. 2018.

¹⁴ G. FEKETE – LIPTÁK 2014.

¹⁵ G. FEKETE 2013b.

¹⁶ G. FEKETE 2015; G. FEKETE – LIPTÁK 2014.

¹⁷ G. FEKETE 2011.

¹⁸ G. FEKETE – LIPTÁK 2014.

működik – vagyis nemcsak telephelyként szolgál az adott település –, hanem a helyi foglalkoztatásra, esetleges beszállítókra is hatással van, akkor jelentős gazdaságélénkítő szerepet játszhat. Véleményünk szerint ideális fejlesztés esetén a három út nem vagy-egy alapon működik; egy jól felépített stratégia mentén fejlődő modell egyes állomásait jelenthetik, amire későbbi esettanulmányaink között Hernádszentandrás és Trizs is jó példaként szolgál. A kezdetben elsősorban a szubsztantív gazdaság jegyeit magán viselő önkormányzati vagy helyi civil kezdeményezés amennyiben folyamatos termékfejlesztései révén ki tud lépni a piacra képes akár térségi, vagy nagyobb léptékű, hálózatokba történő integrációra, amelyek igényei jellemzően túlmutatnak a település termelési kapacitásain, és térségi összefogást indukálhatnak. A piacra lépéssel természetesen veszélybe kerülhet a tevékenység szociális jellege, és a piacra lépés újratermelheti a kezdeti problémákat, épp ezért a profitorientáltság előtérbe kerülésével párhuzamosan figyelmet kell fordítani a szubsztantív gazdasági előnyök fenntartására is, akár a vállalkozás profitorientált lábának kiegészítéseként tekinteni a nonprofit láb által előállított termékekre, miközben az ott megszerzett tudással és gyakorlattal át lehet kerülni a profitorientált szegmensbe, ami helyben jelenthet egyfajta életpálya modellt is. A társadalmi vállalkozások működéséhez szükséges forrásokat a vállalkozás által előállított termékek vagy szolgáltatások értékesítéséből származó bevételek, az önkéntes munka és adománygyűjtés,¹⁹ valamint a kialakulásukat és működésüket támogató különböző központi, pályázati úton megszerzhető források jelentik.

Az aprófalvakban a tartósan munkanélküli, hátrányos helyzetűek foglalkoztatási helyzetét a központi vagy helyi kormányzat közpénzekből biztosított átmeneti munkalehetőségekkel (közfoglalkoztatás) és egyéb közpolitikai programokkal (például szociális földprogram) igyekszik javítani. Ugyan az értékteremtő közfoglalkoztatás a segélyezéssel szemben kedvezőbb feltételeket kínál a munkaerőpiacra történő visszalépéshez szükséges képességek megőrzéséhez, azonban gazdaságilag éppúgy fenntarthatatlan, mint a segélyezés, ezért annak üzleti vagy társadalmi vállalkozásba történő átalakulása indokolt. Azonban vállalkozáshiányos térségben ez szinte lehetetlen, ezért az állam a közfoglalkoztatási programok – az európai uniós programokba jobban beépíthető – szociális szövetkezetté alakítását szorgalmazza.²⁰ E folyamatot a Belügyminisztérium szakmai koordinálása mellett az Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság (OFA Nonprofit Kft.) által megvalósított 2017-es FOKUSZ pályázata támogatta, amelynek célja új, fenntartható munkahelyek létrehozása – kiemelten a hátrányos helyzetű járáásokban – szociális szövetkezetek tevékenységének, működésének támogatásával. Az új támogatási program elsősorban a közfoglalkoztatás alapjain szerveződő szociális szövetkezetek foglalkoztatási képességének növeléséhez, önfenntartó piaci szereplővé válásához kíván ösztönzést és támogatást nyújtani. Pályázatot azon szociális szövetkezetek nyújthattak be, amelyek települési önkormányzati tagsággal, továbbá legalább 2 közfoglalkoztatott alapító taggal rendelkeztek (lásd www.ofa.hu/hu/fokusz). A szövetkezet így

¹⁹ G. FEKETE – LIPTÁK 2014.

²⁰ G. FEKETE – LIPTÁK 2014.

jogosult az önkormányzatok tulajdonába került, a korábbi közfoglalkoztatási programokban beszerzett eszközök használatára.

G. Fekete és Lipták (2014) a hazai közfoglalkoztatási rendszer és a szociális szövetkezeti forma közötti különbségeken keresztül hívja fel a figyelmet arra, hogy átjárhatóság köztük csak abban az esetben lehetséges, ha a helyi közfoglalkoztatási programok szervezésében is elsődleges cél a társadalmi jólét növelése volt és nem szőtték át látens hatalmi és politikai célok. Hiszen a szociális szövetkezetben a közfoglalkoztatási programok központi irányítását (polgármester, képviselő-testület) egy sokkal demokratikusabb (taggyűlés) irányítási rendszer váltja fel, ahol a helyi vezetés szavazati joga lecsökken, ugyanakkor a tagoktól tulajdonosi és nem alkalmazotti hozzáállást követel, aminek hiánya könnyen a szövetkezet működésének ellehetetlenüléséhez vezethet. A szociális szövetkezetben előnyt jelent, hogy mellette más jövedelemszerző tevékenység is végezhető, ugyanakkor a belőle származó jövedelem a piactól függ, míg a közfoglalkoztatás mellett más jövedelemszerző tevékenység nem végezhető, viszont biztos, alacsony szintű bevételi forrást jelent.

Jelenleg Magyarország kis- és aprófalvas térségeiben számos helyi gazdaságfejlesztési jó gyakorlattal találkozhatunk. Ezek elsősorban mezőgazdasági közfoglalkoztatási programokból vagy helyi civil kezdeményezésekből kinőve a közfoglalkoztatási programokhoz részben csatlakozva, az azok által nyújtotta lehetőségeket kreatívan felhasználva bővítették helyben a foglalkoztatási lehetőségeket. Megszervezték a programban résztvevők képzését, települési imázst és identitást építettek, megteremtették a fiatalok fejlődéséhez szükséges infrastrukturális és szellemi környezetet, és egyesek már elindultak a szociális szövetkezetté válás útján. A következőkben három olyan Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található – a fenntartható társadalmi vállalkozás vagy szociális szövetkezet felé vezető út különböző stádiumaiban lévő – jó gyakorlatot mutatunk be, amelyek számos adaptálható ötlettel és tanulsággal szolgálhatnak a vegyes gazdasági modellekben gondolkodó aprófalvak önkormányzatai és civil szervezetei számára egy hosszú távú stratégia mentén megvalósuló helyi gazdaságfejlesztési modell finanszírozási és intézményi kereteinek kidolgozásához.

Hernádszentandrás – mint egy nagy család²¹

Hernádszentandrás az Encsi járásban, Encs szomszédságában fekvő 418 (KSH 2018) lelkes aprófalva, ahol a munkanélküliség enyhítésére egy, már a kezdetektől fogva a későbbi piacra lépési szándékkal induló programot hívott életre Üveges Gábor, a falu polgármestere. A falu Miskolctól és Kassától is 40 km-re fekszik a Cserehát szélén, a Hernád völgyében. A faluban valaha erős volt a zöldségtermesztés hagyománya, amihez az öntéstartaj, a folyó (öntözés), a két nagyváros piacainak közelsége, a jó közlekedés

²¹ A hernádszentandrási esettanulmányt a szerző korábban NEMES–VARGA 2014 tanulmányban adta közre. Az eredeti szöveg részben módosításra, kiegészítésre került.

(vasút, főút) mind kiváló adottságokat biztosítottak. A rendszerváltás után, a termelősövetkezetek és a miskolci nehézipar leépülését követő, tartós munkanélküliség mindenre rányomta a bélyegét. A helyben maradó képzett fiatalok aránya egyre kisebb, a roma lakosságé egyre nagyobb lett, a közhangulat kiábrándulttá és letargikussá vált. A kertek nagy részét felverte a gaz, a mezőgazdálkodás kultúrája, tudása csaknem kihalt a helyi lakosság körében. Az egyetemi végzettségű (politológus) polgármester 2006-os megválasztása után szakított az általános (segítséget, megoldást kívülről váró) környékbeli gyakorlattal, és a kezébe vette az irányítást. A kertművelés helyi hagyományaira, a jó természeti adottságokra és a falu közepén kihasználatlanul álló nagy önkormányzati földterületre alapozva belevágott egy közösségi alapon működtetett biokertészet létrehozásába (8. ábra). Azóta a program nagy utat járt be: 2013-ban Bécs városával megosztva Európai Territoria Innovációs Díjat kapott. Az első lépést egy 2009 decemberében induló, 18 hónapos TÁMOP-támogatás jelentette, 28,6 millió forintot biztosítva az induláshoz. Ezt a sikeres pályázatot továbbiak követték. A BioSzentandrás foglalkoztatási programként indult. Bárki bekapcsolódhatott, aki vállalta, hogy hétfégenként részt vesz a képzésen, rendszeresen műveli a saját kertjét, és dolgozik a közösségi mintakertben. A biocsapatban férfiak és nők, romák és nem romák, munkanélküliek és foglalkoztatottak, összesen 25-en dolgoztak önkéntesen, illetve a megtermelt zöldségekből rájuk eső rész fejében. A jól átgondolt stratégia mentén építkező BioSzentandrás mára 2,5 hektáron és 9 fóliasátorban gazdálkodik, amelyek egy részét a START közfoglalkoztatás keretein belül beszerzett biokazánnal fűtik.

8. ábra: Életképek a BioSzentandrás programról: a kert, a fűszernövények és a termékbolt

Forrás: a szerzők saját felvételei

A település BioKonyhát üzemeltet, a zöldségek mellett levendulát, fűszernövényeket, bogyósgyümölcsöket termel, elnyerte a biominősítést, csomagoló- és feldolgozóüzemet működtet. A megtermelt áruk egy részét kezdetben a dolgozó családok, illetve a közétkeztetésen keresztül a többnyire szegény sorsú helyi gyerekek fogyasztották el. A maradékot a vállalkozás webshopjában, miskolci bioboltokban, illetve egy híres encsi étterem révén értékesítették. Folyamatosan bővítik a termékpalalettát. Bemutatókat, főzőversenyeket

szerveznek, kiállításokon, fesztiválokon jelennek meg. A program előrehaladtával a sokasodó sajtószereplések és a polgármester szerteágazó kapcsolatai révén folyamatosan szélesedett a támogatók és szimpatizánsok köre. A program közvetett, de ugyancsak nagyon látványos eredménye a falukép megváltozása, a magánháznaknál lévő kertek megművelése, az udvarok tisztán tartása. A BioSzentandrás célja egy olyan, a természeti és társadalmi adottságokat kihasználó gazdálkodási modell létrehozása volt, ami a térségben a hagyományos paraszti gazdálkodás elemeit ötvözi a legújabb technológiával, munkaszervezési és marketingirányzatokkal. A program részben túlmutat a gazdálkodáson, hiszen a faluban kiemelt az ifjúság egészséges és tudatos életmód iránti érzékenyítése.

Legnagyobb kihívását a finanszírozási lehetőségek szakaszossága jelentette. Az utóbbi két évben igyekeznek áttérni a piaci alapú termelésre. Az átállást egy szociális szövetkezet keretein belül igyekeznek megvalósítani, amire támogatást is nyertek a korábban említett OFA-pályázat keretében, és a kertészetet, valamint az értékesítést már szakképzett alkalmazottakra bízták. Ugyan az elnyert pályázat a „Hátrányos helyzetűek foglalkoztatása Hernádszentandráson” címet viseli, azonban a más szervezeti kultúrát feltételező szövetkezi formában félő, hogy épp a hátrányos helyzetű emberek foglalkoztatása kerülhet háttérbe hosszú távon. Egyelőre a szociális szövetkezet mellett a közfoglalkoztatás keretein belül egy kevésbé igényes kultúrát is fenntartanak, ahol nem piaci, hanem a szociális szempontok kerülnek előtérbe.

Trizs – a gyümölcsöző falu

Trizs egy 188 (KSH 2018) fős lakónépességű aprófalva az Aggteleki Nemzeti Park szomszédságában, közel a szlovák határhoz. A település az északi és déli határmenti aprófalvak tipikus problémáival küzd, az erősen lecsökkent munkalehetőségek fokozott elvándorláshoz vezettek, aminek következtében a falu lakossága 2000 és 2018 között 30%-kal csökkent. A szelektív elvándorlásban a férfiak vettek részt, akik munkalehetőség hiányában végleg elvándoroltak (ezzel nőtöbbletet okozva a faluban), vagy távol vállaltak munkát, hosszú időre magukra hagyva a falubeli asszonyokat. Mácsi Istvánné polgármesterasszony a falu vezetésével a helyi erőforrásokra és a közösség összetartó erejére támaszkodva indított el egy a helyi termékek előállítására és különböző csatornákon történő értékesítésére alapozott programot. Kezdetben a munkában csak a helyi asszonyok vettek részt és a „Trizsi Asszonyok” program keretében csak a háztartásokban végzett gyümölcs- és zöldségfeldolgozási tapasztalatokat emelték át közösségi szintre.²²

Ebben a programban is kiemelt szerepe volt a közfoglalkoztatásnak, de mellette a helyben meglévő idősebb lakosság által birtokolt tacit tudásnak (háztájizás, receptek) és a meglévő, de már erő hiányában nem gondozott gyümölcsösöknek és földeknek is, amelyeket használatba átengedtek. A termőre fogott gyümölcsfáknak, valamint a kony-

²² LÖGY 2016.

hakerti zöldség, gyógynövény és bogyós gyümölcsöknek köszönhetően mintegy 50 féle lekvár mellett szörpök, befőttek, gyümölcssajtok és kemencében sült péksütemények értékesítésével foglalkoznak.²³ A helyi tudást és erőforrásokat külső kapcsolatok is erősítették, az Aggteleki Nemzeti Parktól, az Ökológiai Intézet Alapítványtól és a Gömöri Környezet- és Tájfejlesztő Egyesülettől is kaptak segítséget, így válhatott közös erővel a kényszerű közfoglalkoztatás jövőorientált közösségi kezdeményezésé.²⁴

9. ábra: Trizsi asszonyok egy vásárrban; a lekvár- és a gyümölcsfeldolgozó

Forrás: www.facebook.com/trizsiizek; www.trizs.asp.lgov.hu (A letöltés dátuma: 2019. 11. 22.)

A program működtetéséhez szükséges források egy részét pályázatokon keresztül szerezték meg, amelyek eszközeik és ismereteik bővítése mellett a munkalehetőségek kiszélesítését is lehetővé tették. Termékeiket a helyi LEADER-csoporttal, a Borsod-Torna-Gömör Egyesülettel közösen kialakított „Házi remek” védjeggyel látták el. Az Egyesülettel történő együttműködésnek köszönhetően számos rendezvényen megjelennek, ami hozzájárul vásárlói körük bővítéséhez.²⁵ A település a programon kívül egyéb a turisztikai potenciál növelését elősegítő fejlesztést is végrehajtott (interaktív tájház és meseerdő), amivel tovább növelheti a potenciális vásárlók körét azzal, hogyha beemeli az Aggteleki Nemzeti Park területére látogató turisták céltelepülései közé, hiszen a település a nemzeti park kapuja, jelentős átmenő turizmussal.²⁶

Az értékesítés kibővítésének kezdetben gátat szabott, hogy ugyan a közfoglalkoztatók által létrehozott termékek értékesíthetők, de az önkormányzat mint vállalkezési forma nem létezik. Az értékesítési problémák megoldása hívta életre 2015-ben a Trizsi Ízek Szociális Szövetkezetet, egy több generációs közös vállalkozást a termék előállításban és értékesítésben részt vevő asszonyoknak. Az önkormányzati tagsággal is rendelkező szövetkezet szintén a korábban már említett OFA Nonprofit Kft. által nyújtott támogatásból foglalkoztat 6 főt, és jelentős előrelépést jelentett 2016-ban a Belügyminisztérium támogatásával megvalósult 500 kg/nap kapacitású gyümölcsfeldolgozó-üzem (9. ábra), amelyben egy mintabolt és egy kóstoló terasz is helyet kapott. A beruházás

²³ LÖGY 2016.

²⁴ CZAPP–DOMOKOS–GERA 2016.

²⁵ CZAPP–DOMOKOS–GERA 2016.

²⁶ LÖGY 2016.

értéke 52,7 millió forint, amelyhez 14 millió forint bérköltség és az előző években a sikeres és eredményes programok megvalósításának elismeréséért kapott 16 millió forintos gép- és eszközbeszerzés is társult.²⁷

Az üzem jelentősen megnövelte a feldolgozás kapacitását, ami kedvez a térségi együttműködésnek, hiszen a hiányzó gyümölcsmennyiséget környékbeli termelőktől igyekeznek beszerezni, ezzel támogatva a helyi gazdaságot. A Trizsi Ízek Szociális Szövetkezet Hernádszentandrás-hoz hasonló utat járt be a piacra lépés terén. A trizsi program még inkább a helyiek szaktudására épített, az önkormányzat az értékesítéshez szükséges keretfeltételeket teremtette meg, valamint a munkaszervezésben és értékesítésben támogatta a projektet, ezáltal már kezdetekben is beágyazottabb volt a helyi közösségbe, mint a BioSzentandrás program, vagy a következőkben ismertetett közösségi méhészet, ahol a közösség együtt tanulta meg a biokertészkedés és méhészkedés alapjait.

Göncruszka – közösségi méhészetre alapozott ifjúságnevelés

A Gönci járásban, a Hernád völgyében ugyan az aprófalú kategóriát meghaladja a 668 (KSH 2018) fős Göncruszka, ugyanakkor a településen megvalósított helyi gazdaságfejlesztési és ifjúságnevelési program elemei más települések számára is adaptálhatók és kombinálhatók esetleg egyéb jó gyakorlatok programelemeivel. A járásszékhelyel, Gönccelel szomszédos – azzal 1977 és 1997 között egy közigazgatási egységet képező – település egyike a munkanélküliség és az alacsony oktatási színvonal következtében szelektív elvándorlás sújtotta falvainknak. Az egykor a vizsolyi ispánsághoz tartozó német település 2010 utáni fellendülése Sohajda Levente és Samu Zsuzsanna református lelkészpár méhészkedésre alapozott közösségfejlesztő munkájának köszönhető.²⁸ A környékről származó házaspár egy svájci ösztöndíj után költözött haza, miután elhatározták, hogy itt szeretnének letelepedni, és a külföldön megszerzett miszcionáriusi tapasztalatokat a hazai hátrányos helyzetű gyerekek életésélyeinek, a vidék élhetőségének és a falusi közösségek vitalitásának javítására szeretnék felhasználni, azonban kezdeti anyagi mozgásterük szűkös volt. Ez a helyzet változott meg, amikor Levente édesapja halála után megörökölte 26 családból álló méhészetét, amelyet, méhészeti tudás hiányában, a református közösségnek ajándékozott.²⁹ Bár a környéken régen nagy hagyománya volt a méhészkedésnek, a közösségben senki nem értett a mesterséghez, így közös erővel tanulták meg. A teendőket önkéntes munkában látják el, körülbelül 45-en dolgoznak a méhészetben (10. ábra). Az eladott mézből származó bevétel azon részéből, amelyet nem forgattak vissza a méhészetbe, felújították és újraindították a helyi iskolát, megszervezték az idősgondozást, ösztöndíjat biztosítanak a fiataloknak és templomfelújítást finanszíroztak. Az előállított bioméz kisebb részét Magyarországon,

²⁷ CSUZDA 2018.

²⁸ KERESZTÉNY 2011.

²⁹ GÁSPÁR et al. 2018.

míg nagyobb részét Svájcban és az USA-ban értékesítik,³⁰ a mézértékesítésen kívül egyéb külföldi adományokban is részesülnek.

10. ábra: Életképek a göncruszkai programról: méhészkedés, a lelkész és a mézek, a gyerekek
Forrás: Göncruszkai Református Gyülekezet (www.facebook.com/goncruszkaiagyulekezet)

Tevékenységük eredményeként 2011-ben elindult Talentum Református Tehetséggondozó Általános Iskola és Óvoda 16 fővel kezdte meg működését, jelenleg 220 gyerekről gondoskodnak. A faluba a lelkész házaspáron kívül érkeztek Kassáról és Sárospatakról is beköltöző családok, akik becsatlakoztak a közösségi méhészetbe és ifjúsági nevelésbe, amely a szomszédos Vilmány és Hejce falvakra is kiterjed. A fiatalokat a születéstől a munkához jutásig szeretnék elkísérni, céljuk, hogy testileg és lelkileg stabil, világlátott felnőtteket neveljenek, akiket nem megóvnak a nehézségektől, hanem megtanítták őket kezelni azokat. A célok elérése érdekében külföldre szerveznek tanulmányutakat, tanulmányi versenyekre készítik fel diákjaikat, ahol azok sikeresen szerepelnek. A Talentum Iskolához egy tangazdaság is tartozik, ahol lovakkal foglalkoznak, illetve sertést, tehenet, kecskét, nyulat és csirkét is tartanak. A tejből joghurtot és házi sajtot is készítenek, amelynek folyamatát a lelkész asszony kikísérletezi, amit megtanít a közmunkában a gazdaságba bekapcsolódó helyi lakosoknak is. Fontosnak tartják, hogy a gyerekek megismerkedjenek az állattartással és a háztáji gazdálkodással. A gyülekezet a gazdaságra építve egy helyi éttermet is szeretne létrehozni. A közösségi kezdeményezés mellett a református gyülekezettől függetlenül a faluban működik pálinkafőzde, tökmagolaj-feldolgozó és a környék látnivalóira alapozott turizmushoz kapcsolódó szolgáltatások (vendégház).

Gönncruszkán a környékbeli hátrányos helyzetű gyerekek felkarolása volt az elsődleges cél, amelyhez a forrást nem a szokásos központi pályázati rendszeren keresztül szerezték meg, hanem egy a közösség által önkéntesen fenntartott gazdaságból, így működése sokkal függetlenebb, mint kezdetben a támogatástól támogatásig élő, és két támogatási időszak között valahogy túlélő Hernádszentandrásé. A göncruszkai program sikerét annak is köszönheti, hogy alapvetően nem foglalkoztatási program, az önkéntes munkaerő ingyen van, és a külföldi értékesítési csatornák révén magasabb profittal számolhatnak – igazi társadalmi vállalkozás –, a méz raktározási és eltarthatósági szem-

³⁰ FÜLÖP 2018.

pontból pedig sokkal előnyösebb, mint a közfoglalkoztatási programokban termelt egyéb konyhai alapanyagok vagy félkész termékek.

Összefoglalás

Az erőforrásaikból és történelmi fejlődésükből adódóan, a gazdaság fő sodorvonalához kapcsolódni nem tudó, különböző eltartóképeséggel rendelkező hazai aprófalvak számos olyan problémával küzdenek, amelyekre a makrogazdasági folyamatok (demográfiai egyensúly felbomlása, fiatalok elvándorlása, tartós munkanélküliség és az abból fakadó generációkon átívelő társadalmi problémák) nem adnak választ. E települések sikeres gazdaságfejlesztése csak a helyi erőforrásokon (természeti és kulturális, helyi tudás, tulajdon) és új munkafogalmon alapuló, a gazdaságot a társadalomba integráló, határozott társadalmi célokat megfogalmazó vegyes gazdasági modellt feltételező szociális gazdaságban képzelhető el, ahol kiemelt szerep jut a munka közösségépítő, önfejlesztő és önbecsülést növelő jellegének.

A tanulmányban bemutatott jó gyakorlatokat megvizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy azok igazán sikeresek, amelyek a piacon eladható minőségű termékekkel tudtak megjelenni, és az értékesítésből származó bevételeket részben visszaforgatták a vállalkozásfejlesztésébe, míg a fennmaradó részből a felvállalt társadalmi célt támogatták. A fentiekben ismertetett modell jegyeit legtisztábban a göncruszkai közösségi méhészet viseli magán, ahol a társadalmi vállalkozás közösségi céljaként a fiatalok életésélyeinek növelése áll, és a vállalkozás működtetéséhez szükséges erőforrások jórészt önkéntes munkából és az önkéntes munkával előállított termékek eladásából származnak, amelyet különböző adományok egészítenek ki.

Valamennyi esettanulmányban kiemelt szerepe volt a program iránt elköteleződött személyek külső kapcsolatrendszerének, vagy olyan külső szereplők megjelenésének, akik a program kifelé történő nyitását, a célközönség megtalálását támogatni tudták, valamint a helyben hiányzó tudást becsatornázták. Különösen Hernádszentandrás és Trizs esetén kulcsfontosságú volt a központi lehetőségek (közfoglalkoztatási program, egyéb elnyerhető díjak és pályázatok) egységes és világosan közvetített cél mentén történő szervezése. Véleményünk szerint a projektek sikeréhez az is hozzájárult Hernádszentandrás és Trizs esetén, hogy ugyan a társadalmi cél a hátrányos helyzetű emberek foglalkoztatása volt, azonban a programban a foglalkoztatás nem célként, hanem eszközként jelent meg a piacon is eladható termékek előállításában, ami sokkal inkább hozzájárul a benne résztvevő foglalkoztatottak személyes fejlődéséhez, és csak így fejlődhet hosszú távon is munkahelyeket biztosító fenntartható programmá. A szociális szövetkezet e programok következő, magasabb szintre emelését jelentheti, a közfoglalkoztatás védett környezetében megszerzett tudásra építve szélesebbre tárja az értékesítés és növekedés előtt a lehetőségek kapuját, ugyanakkor sokkal nagyobb felelősséget is helyez a szövetkezet tagjai vállára. A kereslet növekedését követő feldolgozó szükségletek pedig az aprófalvak korlátos alapanyagelőállítási kapacitásai következtében a térségi összefogás és a beszál-

lítói hálózat növelését vonja maga után, amelyre integrált, szelíd turizmusfejlesztési projektek is építhetők.

Irodalomjegyzék

- BALOGH András (2014): A hazai aprófalvasodás új irányjai. *Földrajzi Közlemények*, 138. évf. 2. sz. 134–149.
- BELUSZKY Pál (1999): *Magyarország településföldrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- BELUSZKY Pál (2018): *A települések világa Magyarországon*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- CZAPP Nikolett – DOMOKOS Csenge – GERA Anna (2016): *Helyi termék, mint a periférikus térségek identitásképző és településmarketing eszköze*. TDK-dolgozat.
- CSATÁRI Bálint (2000): A magyarországi kistérségek vidékiség kritériumai. In HORVÁTH Gyula – RECHNITZER János szerk.: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA RKK. 193–217.
- CSORBA Judit (2010): „Segély helyett munka.” A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 20. évf. 1. sz. 26–50.
- CSUZDA Gábor (2018): Gyümölcsfeldolgozó üzem Trizsben. Elérhető: <http://videkihalozat.eu/?p=20901> (A letöltés dátuma: 2020. 05. 29.)
- FÜLÖP Eszter szerk. (2018): Szorgos méhek, még szorgosabb közösség: gyülekezeti méhészet Göncruszánkán. *Kislábnym Hirlevél*, 105.
- G. FEKETE Éva (2015): *A vidéki munkanélküliség tömegessé válásától az új foglalkoztatási modellekig*. Miskolc, Herman Ottó Intézet.
- G. FEKETE Éva (2013a): Az aprófalvak gazdasági megújulásának lehetőségei. In KOVÁCS Katalin – VÁRADI Mónika Mária szerk.: *Hátrányban vidéken*. s. l., Argumentum Kiadó. 352–363.
- G. FEKETE Éva (2013b): *Integrált vidékfejlesztés*. Miskolc, Miskolci Egyetem.
- G. FEKETE Éva szerk. (2011): *Önkormányzatok és civil szervezetek helyi foglalkoztatási kapacitásainak növelési lehetőségei*. Miskolc, Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, Miskolci Egyetem.
- G. FEKETE Éva † – NAGY Zoltán – LIPTÁK Katalin – Kiss Julianna (2018): *Szociális és szolidáris gazdaság a poszt szocialista perifériákon*. Miskolc, Miskolci Egyetem, GTK.
- G. FEKETE Éva – LIPTÁK Katalin (2014): Közfoglalkoztatásból szociális szövetkezet? In LUKOVICS Miklós – ZUTI Bence szerk.: *A területi fejlődés dilemmái*. Szeged, SZTE, Gazdaságtudományi Kar. 123–142.
- G. FEKETE Éva – PÉTER Zsolt – SIPOSNÉ NÁNDORI Eszter – LIPTÁK KATALIN – HEGYI-KÉRI Ágnes (2013): *Területi politikák és stratégiák*. Miskolc, Miskolci Egyetem, GTK.
- GÁSPÁR Barbara – GUSZTOS Éva – DEZSŐ Attila szerk. (2018): *Együtt egymásért. A társadalmi kohézió erősítése az egyházak és civil szervezetek közösségfejlesztő tevékenységének bővítésével*. Magyarországi Református Egyház – Országos Református Cigánymisszió.
- KERESZTÉNY Gabriella (2011): Szorgos gyülekezet. *Szabad Föld*. Elérhető: <https://szabadfold.hu/lakohe-lyem/szorgos-gyulekezet-234082/> (A letöltés dátuma: 2020. 01. 23.)
- KOVÁCS Tibor (2004): Aprófalvainkról – illúziók nélkül. *Területi Statisztika*, 7. évf. 2. sz. 125–136.
- KOVÁCS Zoltán (2007): *Népesség- és településföldrajz*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- KÖSZEGFALVI György – LOYDL Tamás (2001): *Településfejlesztés*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- KÖVÉR György – GYÁNI Gábor (2006): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó.

- KULCSÁR Viktor szerk. (1976): *A változó falu*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- LÖGY 2016: Legjobb Önkormányzati Gyakorlatok programja 2016 – TÖOSz – MÖSz – Magyar Faluszövetség – Belügyminisztérium – EMMI.
- Magyar Közlöny 2015: A Kormány 106/2015. (IV. 23.) Korm. rendelete a kedvezményezett járások besorolásáról szóló 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet módosításáról.
- NEMES Gusztáv – VARGA Ágnes (2014): Gondolatok a vidékfejlesztésről – alrendszerek találkozása, társadalmi tanulás és innováció. *Educatio*, 23. évf. 3. sz. 384–393.
- RÁCZ Katalin (2013): Szegénységkezelés aktív eszközökkel? In KOVÁCS Katalin – VÁRADY Mónika Mária szerk.: *Hátrányban vidéken*. Budapest, Argumentum Kiadó. 135–155.
- SÁRFALVI Béla (1991): *Magyarország népességföldrajza*. Budapest, Tankönyvkiadó.